

REFORMACIJA

Reformacija je potekala vzporedno s humanizmom, renesanso in kmečkimi upori kot gibanje, ki si je prizadevalo preobraziti versko življenje. Človeka vraca k verskemu življenju in ga hoče podvreči bogu. Reformacija je poskus renesanse na cerkvenem področju, reforme v cerkvi. To gibanje imenujemo tudi protestantizem, pristase pa tudi evangelicane, ker je Martin Luther, opiral svoj nauk na čisti Kristusov nauk, kakrsnega so zajemali neposredno iz evangelija. Razni pojavi v družbenem in cerkvenem življenju so vzbujali nezadovoljstvo ljudskih množic: papež je s prodajo odpustkov večal bogastvo, cerkvene ustanove so imele v lasti veliko zemlje in živele brez dela od žuljev mešana in kmeta. Cerkev pa je sovrazila tudi posvetna gospoda, ki so zavistno gledali njeno bogastvo.

Proti vsem tem je prvi nastopil leta 1517 nemški bogoslovni profesor iz Wittenberga v Nemčiji Martin Luther, ki je napisal 92 tez. Zahteval je reformo v cerkvi. Nastopal je proti papežu, zahteval je vrnitev k pravi, neizkorisčevalski cerkvi. Odnose v cerkvi je treba vrniti na prvotno raven. Ena izmed zahtev je bila, naj vsak vernik bere sveto pismo v domačem, razumljivem jeziku, kajti tedaj so ga brali v latinskini. Martin Luther je biblijo sam prevedel v nemščino. Papež je Luthra izobčil iz cerkve, kar je se pospesilo to gibanje. Protestantska cerkev je odpravila potratnost v obredih, svete podobe, cesčenje svetnikov in relikvij ter poenostavila bogoslužje.

Reformacija pride tudi v Slovenijo, ker so bile razmere pri nas podobne kot v Nemčiji. Iz tujine jo prinesejo študenti, rudarji, vojaki, trgovci. Luthrove nauke so pri nas sprejeli meščani, plemstvo in tudi duhovniki. Kmečko ljudstvo pa novi veri ni kaj dosti zaupalo. Slovnstvo slovenske reformacije se začne z letom 1550, ko izide prvi slovenski knjigi (Trubarjev Catechismus in Abecedarium). Zadnja protestantska knjiga izide leta 1595, s čimer se protestantsko slovnstvo na Slovenskem konča. V začetku je gibanje moralo biti tajno, delovanje se začne v Ljubljani, pride pa preko Trsta. Slovenci dobimo prevod svetega pisma leta 1584. Pri Srbih pa del svetega pisma prevede Vuk Stefanović Karadžić. Pred tem Srbi pišejo v ljudstvu nerazumljivem jeziku (zmes ljudskega jezika, starocerkvenoslovenske in rusine).

V tem času so ljudsko slovnstvo odklanjali tako protestanti kot katolici, niso cenili ljubzenskih pesmi, balad in romanc z ljubzenskimi motivi. Priznavali so samo nekatere iz cerkvene rabe prevzete pesmi. Slovnstvene zvrsti so bile oblike pisanja, ki jih zahteva verski nauk za cerkveno rabo. To so: prevod svetega pisma, odlomki iz svetopisemskih besedil, katekizmi, slovnica, slovar, zbirke pesmi, ki so verskega značaja - himne, psalmi.

Družbeni in kulturni pomen slovenske reformacije je zelo velik. Protestantsko gibanje je bilo odločilnega pomena za slovensko književnost, ker je poudarjalo potrebo po splošnem branju biblije in tako se je slovenscina uveljavila v knjigi. Dokazali so, da je v slovenskem jeziku moc brati in pisati knjige. V svojih prevodih so se protestantski pisci zaradi pomankljivega znanja grščine in hebrejščine opirali predvsem na nemške prevode. V tem času je nastala prva slovenska tiskarna, ki jo je leta 1575 ustanovil in vodil protestant Janz Mandelc. Protestantski pisatelji so pomembni tudi zaradi svojim pesmaric. Mislili pa so tudi na slovensko solo. Prva solska knjiga za otroke je bila Kreljeva Otročja biblija. Za jezik piscev je značilno, da niso skrbeli za lepoto izraza. Namen njihovega pisanja je bil razumljivost za ljudstvo in zato niso iskali lepih, visokih besed. Vzbujali so slovensko narodno zavest v svojih predgovorih s poudarjanjem izrazov Slovenec, Slovenci, Slovan, poudarjali so povezanost s slovenskim jezikom. Protestantizem pa pri nas ni uspel, ker ni imel podpore v ljudskih množicah. Kmečko prebivalstvo je gibanje zavrvalo, ker je bilo vera osovraženega plemstva. Ima pa velik pomen, ker je slovensko ljudstvo s protestantizmom in kmečkimi upori prvič poseglo v politično življenje.

PRIMOZ TRUBAR (1508-1586)

Trubar se je rodil 8. junija 1508 na Rascici pri Turjaku na Dolenjskem. Oče, mlinar in tesar, ga je namenil duhovniškemu poklicu. Solal se je na Reki in v Salzburgu. V Trstu je bil v službi pri skofu Bonomu, kjer se seznanil s protestantskimi idejami. Postane pridigar in kasneje kanonik v Ljubljani, v svojih pridigah nastopa proti romanjem in celibatu, bica praznoverje, govori proti zidanju cerkva, ker je v tem videl le izkoriščanje neukega in praznovernega ljudstva, kar ni imelo nobenega opravka s pravo vero. Pod skofom Tekstorjem je moral 1547 prvič v pregnanstvo v Nürnberg na Nemsko, kjer je deloval kot pridigar, se kmalu oženil z Barbaro Sitar iz Kranja, ter začel snovati in uresničevati

knjizevne nacрте. Ljudstvu hoce pomagati iz zaostalosti s knjigo. Leta 1561 je zopet prisel v Ljubljano, zdaj kot superintendent (nadzornik cerkvene občine), cez stiri leta pa je moral zopet zbežati, tokrat za vedno. Do smrti, 28. junija 1586, je bil zupnik v Derendingenu, kjer je pokopan.

Na Nemskem se zacne ukvarjati s knjizevnim delom. Premislja o svoji domovini in ljudstvu, kako bi med njim siril protestantske nauke. S tiskano slovensko besedo jih hoce pridobiti za novo vero. Drugi vzrok za pisano besedo, pa je izhajal iz protestantske ideje, naj vsakdo bere sveto pismo sam. Najprej sestavi katekizem in abecednik. Obe knjizici je dal v tisk tiskarju Morhartu v T Ğ bingenu. Najprej je moral odgovoriti na vprasanje pisave (gotica) in jezika (ljubljski govor). Obe sta bili natisnjeni z gotskimi crkami in sta izšli v tisoc izvodih: Cateshismus (v zacetku 1551) in Abecedarium (konec leta 1550). Moral je zatajiti ime avtorja in tiskarja ter kraj tiskarne, da bi se tako izognil morebitnemu preganjanju, kajti takrat je tiskar izgubil vse pravice, ce je tiskal take knjige, ki jih oblast ni pregledala. Trubar se je podpisal kot Ğrodoljub ilirski® (Philopatridus Illyricus), tiskar pa si je dal izmisljeno ime: Jernej Skrjanec na Sedmograskem. Kljub vsemu pa je Trubar spretno skrtil svoje ime na 202. strani katekizma ob pridigi s pripombo: ĞLe-ta pridiga je od Primoza Trubarja cesto pridigovana, na to isto te druge nega pridige vse kazejo, gredo inu se glihajo.®

Katekizem vsebuje pojasnilna poglavja iz protestantskih naukov, sest pesmi, dve molitvi in pridigo o veri in s tem je hotel rojake uciti protestantske vere, s pesmimi pa bi si ljudje zapomnili nauke. Katekizem vsebuje tudi seznam tiskovnih napak. Z drugo knjizico, Abecdarijem, ki vsebuje osem listov, pa je hotel, da bi se rojaki iz nje naucili branja. Abecednik ima samo 3 strani, sledi katekizem z vprasanji in odgovori, na zadnji strani so rimske in arabske stevilke, kjer zakrije letnico izdaje knjizice. Tisk te prvih knjizic je sam placal.

Leta 1557 je izdal Ta prvi dejl tiga noviga testamenta, leta 1560 in 1577 pa sta izšla se drugi in tretji del. S knjigo Cerkovna ordninga (1564), s katero se loteva vprasanj za slovensko protestantsko cerkev in njene organizacije. Hotel je, da bi se organiziralo slovensko solstvo na Slovenskem, v vsaki fari naj bi bil ucitelj in opozarjal oblast naj poskrbi za izobrazbo ljudstva, ne glede na socialni položaj. Ker je tako posegel v pravice deželnega kneza, je moral vnovic v izgnanstvo. Napisal je se 10 predgovorov v nemscini, ki so bili namenjeni knjigam drugih avtorjev.

Trubar je zacetnik slovenske knjizevnosti in oce slovenskega knjizevnega jezika. To je toliko bolj pomembno, ker pred njim ni bilo niti pravih sol niti tiskarne. Sprva se je odlocil za gotске crke, pozneje pa je vzel latinico po nemslem zgledu, s posebnimi znamenji za sicnike in sumnike. Ta crkopolis ni uporabljal dosledno, zato so ga njegovi nasledniki med protestnati morali urediti. Za osnovo knjiznega jezika si je izbral takratni ljubljanski mescanski govor, medtem ko je po starejski znanstveni tezi izhajal iz domacega dolenskega narecja okoli Rascice. V jeziku je veliko dolenskih posebnosti. Jezik hoce biti domac, pogovoren, zato je v njem veliko germanizmov.

V petintrideset letih svoje knjizevne dejavnosti je napisal 22 knjig v slovenscini in 2 v nemscini, 1 je izšla se po njegovi smrti. Skusal je prosvetliti vrazeverno slovensko ljudstvo, ki je zaradi Ğprikazni® zidalo na hribckih stevilne cerkvice in govoril, da masa nima nobene vrednosti niti za zive niti za mrtve. Priporocal je plemstvu naj ne bo nasilno in krivicno do podloznikov, obsojal pa je kmecke upore. Zavrnil je poskuse, da bi ustvarili skupen jugoslovanski knjizevni jezik, ker je vedel, da bi bil tak jezik preprostemu ljudstvu nerazumljiv. Trubar je bil tudi med ustanovitelji Biblijskega zavoda v mestu Urahu, ki je imel v nacrtu izdajanje slovenskih in hrvaskih protestantskih knjig. Na nek nacin je bil prvi Jugoslovan. Njegove knjige so ohranjene vecinoma v enem primerku; pet jih ima dunajska Nacionalna knjiznica, nekaj pa jih je v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjiznici. Najvec so jih unicile protireformacijske komisije.

Trubarjevo delo je veliko zlasti zato, ker je zacel iz nic. Njegova dela pa niso samo prevodi, besedila je prilagajal slovenskim razmeram. V predgovorih je postavljaj za vzgled cloveka, ki je ucen, moder, zna dobro govoriti, posteno ziveti, ki je mocan, spreten, ima zdravo postavo, je bogat in ljubezniv. Njegov slog je nazoren, vcasih segav.

Mimi Malensek je napisala o Trubarju biografski roman Plamenica.

SEBASTIAN KRELJ (1538-1567)

Sebastian Krelj se je rodil v Vipavi. Bil je pridigar v Ljubljani, po Trubarjevem drugem odhodu v Nemcijo pa superintendent slovenske cerkve. Umrl je za jetiko.

V svojih delih ni bil izviren. Napisal je samo dve deli: Otroca biblija (1566) in Postila slovenska (1567). Napisal je tudi enajst pesmi. Najizvirnejši del njegovih spisov je jezik. Zboljšal je Trubarjev crkopolis s tem, da je dosledno uporabljal znamenja za sicnike in sumnike ter jim dodal se nekaj novih znamenj. Izogibal se je germanizmom in dolenskim posebnostim in se s tem ze blizal idealu knjiznega jezika. Umril je premlad, da bi se razvil v izrazito osebnost.

JURIJ DALMATIN (ok.1547-1589)

Rodil se je v Krškem. Studiral je v soli, ki jo je imel v Krškem Adam Bohoric, nato pa na teoloski soli v Třbingenu. Postal je pridigar v Ljubljani, kjer je umrl.

Zacel je s prevajanjem posameznih knjig stare zaveze. Po teh pripravah je 1584 v Wittenbergu, v 1500 izvodih in z obseznim nemskim predgovorom, izdal celoten prevod svetega pisma: Biblija, tu je vse svetu pismu stariga inu noviga testameta in s tem dovril v nasem slovstvu najvece dejanje pred Presernovimi Pozijami. Biblijo prevede iz izvirmikov v grscini in hebrejscini, delal je skrit na gradu Turjak priblizno 10 let. V Nemciji so jo natisnili v pol leta in jo na skrivaj v sodih spravili najvece na Kranjsko. Denarna sredstva so prispevali kranjski, stajerski in koroski stanovi. Preden je slo delo v tisk, ga je pregledala posebna revizijska komisija glede pravovernosti besedila. Pri pregledu je pomagal tudi Adam Bohoric. Prevod je bil uporaben celih 200 let in bil temelj kasnejim prevodom. Do danes se je ohranilo 60 izvodov. To je edina protestantska knjiga, ki ji je protireformacija prizanesla.

Dalmatin ni bil izvorna osebnost, kot Trubar, pac pa delavec na temeljih, ki so jih postavili drugi. Pomen Dalmatinovega prevoda biblije je predvsem jezikoven, ker je ustvaril podlago, iz katere se je ohranjala slovenska literarna tradicija vse do razsvetljenstva in romantike.

Najizvirnejši je v svojem nemskem predgovoru, kjer razpravlja o Slovencih in slovenskem slovstvu ter kaze visoko stopnjo narodne zavesti. V Slovencih vidi kot del Slovanov s svojim lastnim narecem. Zeli povzdigniti veljavo slovenskega jezika in omenja Trubarjeve zasluge.

ADAM BOHORIC (ok. 1520-1598)

Rodil se je v okolici Rajhenburga (danes Brestanica). Studiral je na univerzi v Wittenbergu pri humanistu in slovnicarju Melanchthonu, kjer pridobi temeljito izobrazbo. Po vrnitvi v domovino je v Krškem ustanovil solo. Bil je eden izmed clanov revizijske komisije Dalmatinove biblije. Umril je v izgnanstvu neznanu kje.

Bohoric se je ukvarjal s pisanjem abecednikov, slovarjev in slovnice. Najpomembnejša je slovnica Articae horulae (1584) - Zimske proste urice, prva slovenska slovnica, pisana v latinskem jeziku. To delo je napisal pod vplivom svojih opazk o pravopisu, ko je pregledoval prevod biblije. Njena znanstvena vrednost je majhna, ker je posneta po latinski slovnici Philippa Melanchthona, ne da bi odkrila zakonitosti in posebnosti slovenskega jezika. Tako je pri samostalnikih poznal samo stiri sklone, ni locil dovrskih in nedovrsnih glagolov, odpravil pa je spolnik in uzakonil Trubarjev pravopis, izpopolnjen s Kreljevim.

Pomemben pa je latinski uvod v slovnico na 22 straneh, kjer z veliko vnemo in ljubeznijo govori o svojem jeziku, rodu in o slovenski domovini, priporoca znanje vec jezikov in zanosno govori o Slovanih in razsirjenosti slovanskih jezikov, vendar so njegovi podatki o razsirjenosti Slovanov pogosto napacni, prav tako razlaga besede Slovan. Plemicem svetuje, naj se uce slovenskega jezika. Govori o pomembnosti nasega jezika in ze na samem zacetku vzbuja narodno zavest.

Ceprav slovnica nima znanstvene vrednosti, je bila temelj vsem slovnicam do Pohlina (1768) in Gutsmana (1777) ter dokazovala, da je mogoce slovenski jezik tudi teoreticno obravnavati.

Po Bohoricu uzakonjeni slovenski crkopolis se imenuje "bohoricica"; veljal je vse do 1839, ko je izšla prva v gajici natisnjena knjiga (Vrazove Narodne pesni ilirske). Vendar so bile nekatere knjige natisnjene v bohoricici se do leta 1850.

PROTIREFORMACIJA IN BAROK

Dobo od leta 1595 do 1768 imenujemo dobo protireformacije in baroka. Leta 1595 je izšla zadnja protestantska knjiga, ki jo je napisal Trubarjev sin Felicijan, leta 1768 pa Pohlinova Kranjska gramatika, ki zacenja obdobje slovenske posvetne knjizevnosti.

Naziv protireformacija je upravicen za obdobje od nastopa rekatolizacijskih komisij (1599) pa do nekako leta 1630, ko je bil proces zaključen. Na Slovenskem je začel odločen boj proti protestantizmu avstrijski cesar Ferdinand, sodelovale pa so rekatolizacijske komisije. Na Kranjskem je bil predsednik take komisije Tomaz Hren. Te so zavirale in izganjale voditelje protestantskega gibanja, rusile protestantske cerkve ter sezigale protestantske knjige. Ko je ugasnila nevarnost nove vere, je usahnilo tudi zanimanje za slovensko knjizevnost. Nad pol stoletja ni izšla nebena slovenska knjiga. Temu so bile krive slabe družbene in politične razmere v katerih je živelo slovensko ljudstvo in iz njih izvirajoca nizka omika. Vzroki pa so bili se drugod: 30-letna vojna, ogromni davki, turski vpadi, kmečki upori in propadanje gospodarstva.

Ob koncu 17. stoletja se je zanimanje za slovensko knjizevnost spet pozivilo. Takrat so se razmere zacele bolj sati. To je doba baroka, ki pomeni za slovenske dezele prvi razmah posvetne znanosti in filozofije. Stevilni pisci so gojili zgodovino v latinščini (Janez Ludvik Sch"nleben), narodopisje in zgodovino v nemščini (Janez Vajkard Valvasor). Naziv barok zaznamuje dobo pozne renesanse, umetnostne struje 17. in 18. stoletja, ki se razvije v rezbarstvu, glasbi, knjizevnosti, likovnem delu. Smer se je razvila najprej v Italiji, razmahnila pa zlasti v Spaniji in na Nizozemskem. "Baroco® portugalsko pomeni biser, kriv, nepravilen. Izraz označuje nekaj, kar je pretirano, nenavadno. V različnih evropskih dezelah se pojavi pod različnimi imeni. V knjizevnosti je to način pisanja, ki je poln zapletenih primer, prispodob, nakopicen s posebnim načinom izražanja. Odlikuje se s svojim razkosjem, bogastvom gradiva, obilico okraskov in cutnosti. Slog je najbolj prisel do izraza v stavbarstvu in slikarstvu, ki sta oblikovala številne cerkve po podeželju. Izobrazba se je polagoma dvigala. Jezuitske gimnazije so pospeševale izobrazenost. Tema barocne knjizevnosti so bila nasprotja med clovekovim duhom in telesom, med uzivanjem zivljenja in zivljenjsko nicevostjo, med pobožno zivljenjsko skromnostjo in sproscenim zivljenjskim optimizmom. (?) Pri nas lahko govorimo samo o sledovih baroka, saj slovensko slovstvo ni poznalo pravih literarnih zvrsti barocnega slovstva, ker je ostalo cerkveno.

V Ljubljani smo dobili tiskarno - Mayr (1678) in podjetne delavce (Hipolit, Janez Svetokriski, Matija Kastelec). Doba protireformacije in baroka je trajala skoraj 2. stoletji. Dela katoliskih pisateljev niso imela niti med seboj niti s preteklostjo dovolj zveze. Pisana so bila v neenotnem in nedoslednem crkopisu in v raznih narecijh z uporabo germanizmov, vecinoma v rokopisih.

V tem obdobju je bila slovenska knjizevnost vecidel nabozna, izraz cerkvenih potreb. Sele nove ekonomske razmere, ki jih je ustvaril rastoci kapitalizem so rodili potrebo po ustvarjanju del, namenjenih izobrazevanju ljudstva in estetskemu ugodju. V tej dobi pa je bujno cvetela ljudska pesem, ceprav jo je duhovscina preganjala in nastala je nova vrsta lirskih, zlasti ljubezenskih pesmi.

Doba protireformacije in baroka je trajala skoraj 2. st. Dela katoliskih pisateljev niso imela niti med seboj niti s preteklostjo dovolj zveze. Pisana so bila v neenotnem crkopisu in v raznih narecijh, vecinoma v rokopisih.

JANEZ VAJKARD VALVASOR (1641-1693)

Glej referat Janez Vajkard Valvasor.

JANEZ SVETOKRISKI (1647-1714)

Janez Svetokriski s pravim imenom Tobija Lionelli, je bil po rodu iz Sv. Kriza pri Vipavi. Oče je bil italijanski plemic, mati Slovenka. Stopil je v kapucinski red in postal redovni pridigar po Kranjskem in Stajerskem, predvsem pa Primorskem. Nazadnje je zivel v Gorici in tu umrl.

Bil je znamenit pridigar, ki je snov za svoje govorne nastope pred verniki sistematično nabiral iz italijanskih priročnikov, latinskih citatov, tej snovi pa je dodajal bogata osebna opazanja in govorniski talent. Svoje pridige je izdal v petih knjigah pod skupnim naslovom *Sacrum promptuarium* (Sveti priročnik). Prvi dve knjigi sta izšli v Benetkah, ostale tri pa v Ljubljani. Namenjene so bile duhovnikom, ki naj bi si z njimi pomagali pri sestavljanju svojih priznih besedil. Pri sestavljanju si je pomagal s tujimi vzori, priročniki in zborniki. Vendar so v precejsnji meri izvirne.

Skoraj vse pridige so sestavljene po enotnem obrazcu: v uvodu svojih pridig pove rad kaj mikavnega ali zanimivega, nato ima pridiga glavno misel, ki jo ponavadi dokazuje s citati, podpira pa z zgledi, zgodbami, anekdotami in legendami. Zaključek je kratek in navadno povzema vso pridigo.

Svetokrski rad uporablja različne figure ali primere iz vsakdanjega življenja. Na poslušalce skuša učinkovati s smesnicami, kakrsne so zgodbe o zakonih, o pritozbah moza zoper zene, o zeni, ki je navajena vse napak storiti itd. Jeziku se pozna vpliv vipavskega narečja. V njem je veliko germanizmov, izogiba pa se italijanskim tujkam; jezik je barvit in slikovit. Slog je prepojen z barocnimi elementi. To so nabreklost, obloženost s primerami, alegorijami, metaforami in citati.

Na novega leta dan

Odlomek je sestavljen iz treh zgodb, prva o Liviji in njenem mozu je okvirna, vanjo je položena osnovna misel: moz in zena morata biti drug do drugega strpna in potrpežljiva. Drugi dve zgodbi pa skusata ta nauk podkrepiti s primerom, enkrat je poudarek na moski, drugič na zenski neustreznosti. Odlomek trikrat variira isto misel, ki jo na koncu kompozicijsko zaokroži, vpleta resnicne in neresnicne zgodovinske osebe in dogodke, zraven navaja latinske izreke iz svetega pisma in se obrača na poslušalstvo z živahnim smislom za praktičnost. Osnovna metafora je *faconetel*® (robec, ruta), ki prerasca v spoznanje, kaksno ravnanje je najprimernejše za mirno in srečno življenje v zakonu.

Pridiga nazorno kaže idejo: dolžnosti v družini, stanu in družbi so in morajo biti določene strogo in razumno, kar je zlasti skladno s fevdalno miselnostjo.